

RECENZIJOS

Z. Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. V.: Mokslas, 1980, d. 1, 283 p.; 1981, d. 2, 300 p.

Šis Vilniaus universiteto profesoriaus Zigmundo Zinkevičiaus dviejų dalių veikalas yra bene didžiausias iš kada nors išėjusių lituanistinių vadovėlių (apie 36 spaudos lankai) ir pirmas išsamus apibendrinamasis darbas iš istorinės lietuvių kalbos gramatikos. Iki šiol būta monografijų (J. Kazlauskas, V. Mažiulis, V. Ambrazas ir kt.), gausybės straipsnių įvairiomis kalbomis atskirais lietuvių kalbos istorinės gramatikos klausimais, bet vadovėlio ir apskritai apibendrinamojo veikalo, kur galėtume rasti išdėstytas pagrindines šio mokslo problemas, metodus, šaltinius, dabartinę būklę, neturėjome. Z. Zinkevičius labiau nei kas kitas buvo pasirėngęs šiam nelengvam, iš tiesų kapitaliniam darbui: jau daugiau kaip trečias dešimtmetis jis skaito istorinės lietuvių kalbos gramatikos kursą studentams, yra išstudijavęs, tyręs ir tebetiria tarmes bei senuosius raštus – svarbiausius istorinės gramatikos šaltinius, gerai susipažinęs su literatūra.

Pirmąją darbo dalį, be trumpos pratarinės (p. 3–5), sudaro įvadas (p. 6–35), istorinės fonetikos skyrius (p. 36–168) ir iš istorinės morfologijos – daiktavardis (p. 169–265). Dalis užbaigta užduočių atsakymais (p. 266–269) ir literatūros, kalbų bei terminų sutrumpinimais (p. 269–277). Vadovėlio antroje dalyje toliau tęsiamas istorinės morfologijos kursas, pateikta istorinės sintaksės apybraiža (p. 203–218). Vadovėlio gale rasime senųjų raštų tekstų pratyboms (p. 226–279),

terminų bei dalykinę rodyklę (p. 280–286) ir dar kartą pakartotus sutrumpinimus.

Įvade trumpai aptartas istorinės gramatikos objektas, šaltiniai (čia, be kita ko, nurodyti visi svarbiausi senieji raštai), tiriamieji metodai (akcentuojama lyginamojo-istorinio metodo reikšmė ir prioritetas), pateikta kondensuota tyrimo apžvalga (suminėti pagrindiniai veikalai, žurnalai, bibliografiniai leidiniai)¹.

Istorinės fonetikos skyrius pradedamas kirčio ir priegaidės dalykais. Čia trumpai nušviesta kirčiavimo sistemos kilmė ir raida, detaliau panagrinėtos priegaidžių keitimosi problemos, išaiškintas Saussure'o dėsnis² etc. Nemaža vietos skirta vokalizmui. Pirmiausia išanalizuoti trumpieji balsiai, po to – ilgieji, nosiniai, dvibalsiai, pateiktos ide. kalbų, baltų bei ide. prokalbės vokalizmo atitikmenų lentelės ir ide. prokalbės bei baltų kelių chronologinių pjūvių balsių sistemos. Šiame skyriuje dar aptarta balsių kaita, įvairūs kiekybiniai

¹ Įvado p. 34¹ prasprūdo klaidelė: žurnalas „Studi Baltici“ nebeleidžiamas.

² Vadovėlyje jis tradiciškai vadinamas Saussure'o–Fortunatovo dėsniu. Dabar įrodyta, kad tik Saussure'as tvirtai pagrindė šį dėsnį, o kitų vėlesni bandymai nukelti jo veikimą į baltų–slavų epochą ir pan. nepasitvirtino; taigi dėsnį reikėtų vadinti Saussure'o dėsniu, juo labiau kad jis veikė tik lietuvių kalboje, žr. Дыбо В. А. Работы Ф. де Соссюра по балтийской акцентологии. – В кн.: Соссюр Ф., де. Труды по языкознанию. М., 1977, с. 584–585 (5-я сноска), 594 (2-я сноска).

vokalizmo pakitimai, žodžio galo vokalizmas (ypač detaliai paaiškintas Leskyno dėsnis), kiti balsių pakitimai (kontrakcija, priešakėjimas, *a* ir *e* kaitaliojimas žodžio pradžioje, asimiliacijos reiškiniai etc.). Skyrium analizuojamas konsonantizmas. Pirmiausia aptarti sprogs-tamieji priebalsiai, po to sibiliantai, sonantai, afrikatos ir svetimos kilmės priebalsiai, sudaryta ide. kalbų, baltų bei ide. prokalbės konsonantizmo atitikmenų lentelė ir pateiktos ide. prokalbės bei baltų kelių chronologinių pjūvių konsonantizmo sistemos. Toliau aptariami priebalsių sąveikos dalykai (asimiliacija, disimiliacija etc.), asimiliacinis ir jotinis minkštini-mas, priebalsių pridėjimai, įterpimai ir išnyki-mai, žodžio galo konsonantizmas, įvairūs kiti priebalsių pakitimai (metatezė, degeminacija etc.).

Istorinės morfologijos skyrius pradedamas bendrųjų darybos, kaitybos sąvokų, terminų aiškinimu. Toliau nagrinėjamos atskiros kalbos dalys, pirmiausia daiktavardis, kuriuo ir baigiama pirmoji vadovėlio dalis. Trumpai aptariamos daiktavardžio gramatinės kategorijos, nurodomi gramatinių santykių reiškimo būdai, linksniavimo tipai, apžvelgta ide. prokalbės fleksija. Galūnių istorijos apžvalga metodiškai visai motyvuotai pradedama nuo *ā* kamieno, kuris geriau už kitus išlaikė senovinį pavidalą. Po to iš eilės aptariami *īā*, *ē*, *ō*, (*i*)*iō*, *i*, *u*, *iū* ir priebalsiniai kamienai. Po kiekvieno daiktavardžių kamieno fleksijų analizės dar apžvelgtas ir kirčiavimas. Daiktavardžio skyrius baigtas išsamia postpozicinių lokatyvų analize.

Antrojoje vadovėlio dalyje pirmiausia išnagrinėti gimininiai įvardžiai, stipriai veikę daiktavardžius ir būdvardžius. Būdvardis pradedamas trumpu giminės ir skaičiaus kategorijų aptarimu, linksniavimo analize (vienas kitas žodis pasakytas ir apie kirčiavimą). Po to pa-nagrinėtas laipsniavimas, detalčiai išanalizuoti įvardžiuotiniai būdvardžiai, kuriuos pats au-torius gerokai anksčiau yra kruopščiai ištyręs. Aptarus negimininius įvardžius, einama prie skaitvardžių. Daugiausia vietos antrojoje dar-

bo dalyje, suprantama, skiriama veiksmažodžiui. Autorius tvirtina, kad „veiksmažodžių asmenavimo istorija, lyginant su daiktavardžių linksniavimo raida, daug neaiškesnė ir tebėra prastai nušviesta. Taip yra pirmiausia todėl, kad mokslininkams iki šiol nepavyko tiksliau ir patikimiau rekonstruoti indoeuropiečių prokalbės asmenavimo sistemos...“ (d. 2, p. 71). Nurodęs pirmąją veiksmažodžio sistemos rekonstrukcijos keblumą, Z. Zinkevičius daro įdomią prielaidą, „kad indoeuropiečių prokalbės skilimo epochoje veiksmažodžio sistemos dialektiniai skirtumai buvo daug didesni negu daiktavardžio“ (d. 2, p. 71).

Paaiškinęs bendrąsias veiksmažodžio rekonstrukcijos problemas, autorius trumpai aptaria šios kalbos dalies gramatinės kategorijas, kaitybos sistemą. Nustačius asmenų fleksijų senesnį pavidalą, detalčiai analizuojami visi keturi laikai, jų kamienų daryba, kirčiavimas. Galiausiai pereinama prie nuosakų: iš eilės aptariamos tariamoji, liepiamoji, geidžiamoji. Trumpai apžvelgti sangražiniai veiksmažodžiai, kuriais baigiama finitinių veiksmažodžio formų analizė. Infinitinės formos pradedamos nagrinėti nuo veikiamųjų dalyvių, po to trumpai paaiškinta padalyvio formų kilmė, aptarti neveikiamieji dalyviai, pusdalyviai, būdiniai, siekiniai ir bendratys.

Palyginti nemaža vietos skirta nekaitomosioms kalbos dalims, kurių analizė pradedama nuorieveksmių, paskui aptarti prielinksniai, jungtukai, dalelytės ir ištiktukai.

Istorinės sintaksės apybraiža parašyta daugiausia remiantis V. Ambrazo darbais.

Z. Zinkevičiaus veikale nuosekliai dėstoma tradicinė lietuvių kalbos garsų ir formų kilmės bei raidos koncepcija, kuriai tvirtus pamatus yra padėję J. Endzelyno, K. Būgos, Chr. S. Stango ir kitų baltistų darbai. Iš vadovėlio galime susidaryti gana išsamų tradicinio tipo istorinės gramatikos metodologijos ir problematikos vaizdą — su visais jo privalumais ir trūkumais. Pagirtina, mūsų nuomone, yra tai, kad autorius, laikydamasis tradicinių baltistinių ir indoeuropeistinių išeities pozicijų, nepra-

leidžia negirdomis daugumos naujų požiūrių, sprendimų: plačiau aptariami tik aiškūs, visuotinai priimti dalykai, o kitais atvejais pasakoma, kad vieno ar kito reiškinio kilmė dar nėra pakankamai išaiškinta, kelia ginčų. Pateikdamas ne tik savo, bet ir kitų nuomones problemiškais klausimais, Z. Zinkevičius suteikia savo darbui objektyvumo. Suprantama, autorius visiškai teisingai sakydamas, kad „lingvistinei polemikai [...] negali būti vietos vadovėlyje. Su ja studentai susidurs studijuodami nurodytą literatūrą“ (d. 1, p. 4). Skaitytini veikalai, beje, nurodomi apgalvotai, metodiškai (viena kita pastabėlė dėl literatūros bus pasakyta vėliau).

Kol neturėjome apibendrinamojo darbo, tik apytikriai jautėme, kad vieni lietuvių kalbos istorinės gramatikos klausimai (ypač tie kurie tiesiogiai svarbūs indoeuropeistikai) išgvildinti gana nuodugniai, kiti (paprastai specialieji lituanistikos dalykai) – beveik neliesti. Po Z. Zinkevičiaus darbo pasirodymo viskas kaip ant delno matyti. Vadovėlio autorius visų spragų užkaišioti, žinoma, negalėjo, todėl knyga atspindi dabartinę lietuvių kalbos istorinės gramatikos mokslo būklę – su jo „viršukalnėmis“ ir „nuokalnėmis“. Iš visų pusių čia nušviečiami gerai ištirti dalykai (visų pirma daiktavardis, būdvardis, daugelis fonetikos problemų), fragmentiškiau – prasčiau išnagrinėti klausimai (kai kurie fonetikos dalykai – metatonija, *ie*, *uo* kilmė etc., nekaitomosios kalbos dalys³, veiksmazodis, istorinė sintaksė). Neteisūs būtume sakydami, kad visus šio veikalą nelygumus sąlygojo „objektyvios aplinkybės“. Ne vieno iš jų buvo galima išvengti, ypač jeigu autorius optimaliau būtų pasinaudojęs lietuvių ir apskritai sinchroninės kalbotyros laimėjimais. Pasižiūrėkime konkrečiau.

Iš fonetikos skyriaus kiek supaprastinti mums atrodytų kirčio ir priegaidės apibrėži-

³ Už pastarųjų įtraukimą į vadovėlį, taip pat už istorinės sintaksės apybraižą Z. Zinkevičius tikrai nusipelno pagyrimo – šie dalykai paprastai iš viso nededami į istorinės gramatikos apibendrinamuosius veikalus.

mai, pagal kuriuos kirčiu laikomas stipriau ištariamas skiemuo žodyje, o priegaide – skiemens kirtis, t.y. stipriau ištariama viena kuri skiemens dalis arba skiemens tarimas su tam tikra gaida (d. 1, p. 36). Toks kirčio apibrėžimas savaime leidžia laikyti vienskiemenius žodžius apskritai neturinčiais ir negalinčiais turėti kirčio, tačiau vargu ar toks požiūris gali būti visiškai priimtinas⁴. Taigi logiškiau, matyt, būtų buvę kirčiu vadinti vieno skiemens išryškinimą kitų to paties žodžio (ar kito reikšminio elemento) skiemenu atžvilgiu. Tas pats pasakytina ir apie priegaidės, kaip skiemens kirčio, apibrėžimą. Priimdami jį be išlygų, nuosekliai turėtume pripažinti, jog ir trumpieji kirčiuoti lietuvių kalbos skiemens tariami su priegaide, antra vertus, susidurtume su keblumais pripažįstant nekirčiuotų skiemenu priegaidės. Todėl atrodytų, kad apibūdinant priegaides, vis dėlto svarbu bent užsiminti apie svarbiausiąją jų funkciją – sugebėjimą skirti žodžius bei formas, kurių išraiška kitais atžvilgiais sutampa, plg. *káltas*: *káltas*, *rúgti*: *rũkti*, *ráusiu*: *raũsiu* (*ráuti*: *raũsti*).

Ta pačia proga norėtume pageidauti išsamesnio, negu yra dabar, priegaidžių kaitą aiškinančio skyrelio (d. 1, p. 53–54), nes kai kuriuos žodžių darybos bei kaitos modelius charakterizuojančios metatonijos detalesnis aprašymas padėtų skaitytojui ne tik įsisąmoninti priegaidžių, kaip svarbios pagalbinės morfologinės priemonės, vaidmenį, bet ir aiškiau suvokti atskirų metatonijos reiškinų senumą⁵.

Šiokių tokių aiškinimo nelygumų esama ir

⁴ Girdenis A. Fonologija. – V., 1981, p. 174.

⁵ Pavyzdžiui, formose, sutrumpėjusiose dėl paradigmos išlyginimo dabar konstatuojame metatoniją: *tám* iš *támui* (aukšt. *tám*, žem. *tám* / *tám*). Šio tipo metatonija, matyt, laikytina senesne, negu žemaičių *dvárs* / *dvárs* vietoje aukštaičių *dvāras*, kurią sąlygoja fonetinis galūnės trumpinimas (d. 1, p. 54), nors ir pirmuoju, ir antruoju atveju metatoniją sąlygoja iš esmės ta pati priežastis.

balsių kaitos skyrelyje. Pirmiausia pasigestume aiškaus atsakymo, kaip traktuoti pamatinio ir silpnojo laipsnio kaitą, t. y. kokia ją laikyti – kokybine ar kiekybine. Synchroniškai į tokio tipo kaitas kaip *sniėgas : snaigė : snigti, daubà : duobė : dūbti* visiškai logiška žiūrėti kaip į kiekybinę kaitą⁶. Manytume, kad ir diachroniškai ją galima interpretuoti kaip kiekybinę, jei balsių kaitos branduoliu laikome pamatinį laipsnį – skirtingos kokybės (tembro) balsių bei dvibalsių kaitaliojimąsi (d. 1, p. 90), plg. *vėda : vādas, sniėgas : snaigė, leñkti : lañkas*. Tada pamatiniam laipsniui atliepantys balsiai ir dvibalsiai laikytini pailgintuoju laipsniu (*gėras : gėris, gražūs : grōžis*), o visiškas šaknies balsio išnykimas (*sėk-ti : pā-sk-ui*) arba „silpnėjimas“ (*stōti : statūs < ide. *stā- : *stā-* bei *sniėgas : snaigė : snigti, leñkti : lañkas : liñkti*) – silpnuoju, taigi taip pat pamatinio balsio kiekybės pasikeitimą signalizuojančiu laipsniu.

Nors ide. pailgintojo laipsnio kilmė balsių kaitos istorijoje tebėra daugiausiai ginčų keliantis dalykas, vis dėlto aptariant šio laipsnio atspindį lietuvių kalboje, galbūt vertėjo labiau išryškinti senesnes ir palyginti naujas jam atstovaujančias kaitas, kaip, sakysim, *plėšia : plėšė : pluoštas* (kildinamas iš ide. *ē : *ō : *ē : *ō), *grazūs : grōžis, piktas : pỹktis* (kildinamas iš baltų epochos) ir dar vėlyvesnes – *kỹla : kilo, vėžti : vėža*.

Nesuprantama, dėl kokių priežasčių autorius neužsimena apie ide. trumpųjų ir ilgųjų sonantų *l, *r, *m, *n refleksus lietuvių kalboje, plg. *vilkas* (ide. *włk^wōs), *pilnas* (ide. *płnōs), į kuriuos 1878 m. atkreipė dėmesį F. Fortunatovas⁷, toliau šią mintį plėtojo F. Saussure'as⁸.

⁶ Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1965, t. 1., p. 98.

⁷ Fortunatov Ph. Zur vergleichenden Betonungslehre der lituslavischen Sprachen. – AslPh., 1880, Bd. 4.

⁸ Соссюр Ф., де. К вопросу о литовской акцентуации. – В кн.: Соссюр Ф. де. Указ. соч., с. 598–619.

Keliose vietose (§ 131, 202) užsiminta apie laringalinę teoriją ir laringalus, bet detaliau šie dalykai nepaaiškinti. Tai vertėjo padaryti vien dėl to, kad kai kas su laringalais bando sieti baltų–slavų akūto genezę⁹.

Kalbant apie priebalsių sąveiką (§ 205–216), derėjo griežčiau vietomis skirti senus ir naujesnius reiškinius. Negalima suplakti į krūvą tokių asimiliacijos pavyzdžių, kaip *šeši* (* < seši) ir *pašišildyti* (< pasišildyti) etc. (§ 209).

Skyriuje apie tariamosios nuosakos formų kilmę rašoma, kad „lūpinis priebalsis *b* po lūpinio nosinio *m* išnyko (dėl asimiliacijos ar disimiliacijos)“ (§ 585). Tačiau fonetikos skyriuje *-mb-* virtimo *-b-* atveju, rodos, nėra paminėta. Jeigu toks virtimas suponuojamas tik tariamosios nuosakos formose, įtarimą kelia fonetinis jo pobūdis.

Morfologijos skyriuje operuojama teiginiu, kad būdvardžiai ir gimininiai įvardžiai, be vyriškosios ir moteriškosios, dar turi bevardės giminės formą (§ 424, 439). Apie bevardę įvardžių ir būdvardžių giminę būtų galima kalbėti tik tada, jei turėtume bevardės giminės daiktavardžių. Taigi *visa tai gražū* atvejais turime tik tam tikrą koreliavimą¹⁰, o ne derinimą. Apskritai giminės kategorijos specifika, mūsų nuomone, vadovėlyje nėra kaip reikiant išryškinta, ši kategorija neatskirta nuo lyties, su kuria ji glaudžiai susijusi. Analogiška situacija yra ir su veiksmazodžio veikslais, nuosakomis, dėl kurių pareikšta įvairių, gana prieštaringų nuomonių¹¹. Esame įsitikinę, kad tik nuodugniai ištyrus šių ir kitų kategorijų funkcionavimą tarmėse, pasidarys patikimesnė ir jų projekcija į praeitį.

Vadovėlyje niekur specialiai neužsiminta apie gimininius daiktavardžių kamienų

⁹ Kortlandt F. Slavic Accentuation. – Lisse, 1975.

¹⁰ Šitokią terminą vienam iš mūsų yra pasiūlęs doc. V. Labutis

¹¹ Žr. Paulauskienė A. Gramatinės lietuvių kalbos veiksmazodžio kategorijos. – V., 1979, p. 55–84, 134–165 (ir literatūra).

variantus. Tyrinėjimai rodo, kad *ǫ//ā*-kamine- nių gretybų esama gana senų, paveldėtų iš ide. prokalbės tarmių¹². Apskritai šių varian- tų analizė leidžia geriau suvokti esminius baltų kalbų vardažodžio sistemoje vykusių procesus.

Prieveiksmis pateiktas nekaitomųjų kal- bos dalių skyriuje, nors gerai žinoma, kad yra laipsniuojamųrieveiksmių. Matyt, rei- kėjo pažymėti, kad tai pereinamoji kalbos dalis tarp kaitomųjų ir nekaitomųjų.

Po šių nesistemingų pastabų keletą žodžių norėtume tarti dėl bendros struktūros, kon- cepcijos ir terminų.

Pirmiausia galima kelti klausimą, ar ne racionaliau istorinės gramatikos objektą skaidyti į fonologiją (fonetiką), morfonologi- ją (nors pastarosios kaip savarankiško lygmens statusas ir diskutuojamas¹³), morfologiją ir sintaksę¹⁴. Tokia darbo struktūra įgalina lanksčiau, nuosekliau negu tradicinė apra- šyti tuos pačius reiškinius, geriau atitinka bendrosios kalbotyros postulatus, nes 1) re- konstruojame ne konkrečius garsus, o fo- nemas; 2) kaitų atveju tiek balsiai, tiek prie- balsiai (fonemos!) funkcionuoja kaip aukš- tesnio lygmens (t. y. morfologijos) konsti- tuentai; 3) įvairūs kombinaciniai priebalsių pakitimai paprastai vyksta morfemų sandū-

¹² Žr. Baltistica, 1978, t. 14 (2), p. 117.

¹³ Žr. Dressler W. U. Grundfragen der Morphonologie. – Wien, 1977, p. 7–12 (ir ten nurodytą literatūrą).

¹⁴ Šitokio skirstymo laikomasi naujes- niuose tradicinės krypties apibendrinamu- siuose veikaluose, pavyzdžiui, O. Szemerényi'o vadovėlyje (Szemerényi O. Einführung in die vergleichende Sprachwissen- schaft. – Darmstadt, 1970 = Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. – М., 1980), A. Savčenkos (tiesa, ne visai tra- diciniam) vadovėlyje, žr. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индоевропейских языков. – М., 1974.

rose etc. Taigi paskutinieji du (ir dar kai kurie kiti) atvejai priderėtų ne fonologijai (foneti- kai), o morfonologijai.'

Tuo tenorėjome pasakyti, kad tradici- nė koncepcija gali būti pateikta nauja (mūsų supratimu, lankstesne) forma. Vadovėlio au- torius laikėsi principo nekeisti tradicinių išėities pozicijų, kurios, jo nuomone, pato- gesnės lietuvių kalbos garsų ir formų kilmei bei raidai aiškinti. Kai dėl naujųjų koncep- cijų, tai jas reikėtų griežčiau diferencijuoti. Vienos iš jų (pavyzdžiui, deklinacijos, voka- lizmo) yra pakankamai išbaigtos, detalizuo- tos, pajėgios pakeisti tradicines, kitos (pavyz- džiui, veiksmožodžio) dar kelia nemaža neaiš- kumų. Pirmąsias galbūt jau galima pradėti leisti į apibendrinamųjų veikalų apyvartą, o antrą- sias traktuoti kaip potencialias senųjų kon- kurentes. Kaip atrodytų vadovėlis su tokia „mišria“ bendrąja koncepcija, ar jis būtų pranašesnis už tradicinį, žinoma, tuo tarpu sunku pasakyti.

Su istorinės gramatikos terminais, simbo- liais autorius supažindina skaitytoją labai metodiškai, pamažu įtraukia jį į sudėtingas kalbos mokslo problemas. Pagirtinas nuosek- lus tarptautinių terminų *apeliatỹvas, abliatỹ- vas, ābliautas, aliatỹvas, iliatỹvas, superliā- tyvas* etc. vartojimas su minkštuoju *l*. Ne vieno kalbininko darbuose čia rasime kietąjį *l*, išskyrus nebent žodį *apeliatỹvas*, užfiksuotą „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (V., 1972). Vadovėlio autorius, be jokios abejo- nės, atliko didelį lingvistinės lietuvių terminij- os (ir ne tik lingvistinės) norminamąjį darbą, kurio nemenkina vienas kitas pasitaikantis nelygumas (pavyzdžiui, pirmojoje dalyje var- tojamas *tyrėjas*, antrojoje – *tyrinėtojas*), griez- diškesnis terminas (pavyzdžiui, *hipernorma- lizmas* keistinas į *hiperizmas*) ir pan. Kai ku- rie terminai, mūsų supratimu, paaiškinti ne- pakankamai (pavyzdžiui, vidinė rekonstrukci- ja), o apie santykinę chronologiją iš viso nie- ko nepasakyta. Turint galvoje, kad vidinę rekonstrukciją ne visi lingvistai vienodai

supranta, buvo galima nurodyti platesnę šiam klausimui literatūrą, bent jau nesunkiai prieinamą J. Kuryłowicziaus darbą¹⁵.

Panašaus pobūdžio trūkumėlius šimteriopai atperka paprastas, sklandus dėstymo būdas, autoriaus sugebėjimas pačius sudėtingiausius klausimus padaryti lengvai suvokiamus plačiam filologų būriui.

Visiems esminiams teiginiams pagrįsti vadovėlyje pateikta daug faktinės medžiagos. Nemaža jos sukaupta ir iš lietuvių kalbos tarmių. Skaitant kartais net susidaro įspūdis, kad autorius šiek tiek „piktnaudžiauja“ *petitu* pateikiamais tarminiais pavyzdžiais, ir ypač tada, kai jie ne padeda skverbti į kalbos praeitį, o tarsi egzistuoja „patys sau“. Tokiais atvejais užtektų nuorodų į gerai žinomus apibendrinamuosius autoriaus dialektologinius veikalus.

Gausūs tarmių faktai kai kur kenkia šiaip jau labai gerai apgalvotam nuosekliam dėstymui. Pavyzdys iš trumpųjų balsių istorijos skyrelio: aiškinant trumpojo *a* kilmę, pateikiama pavyzdžių iš tarmių, kurios galūnėje šį balsį yra redukavusios arba iš viso jo nebetaria (d. 1, p. 57–58), o apie kitų paveldėtų trumpųjų balsių likimą galūnėse niekur nebeužsimenama, nors, sakysim, šiaurės pavenėžiškiai redukuoja visus paveldėtus trumpuosius balsius, plg. *pēl'* „pele!“, *āl's* „alus“, *āk's* „akis“. Be to, atrodytų, jeigu jau kalbama apie antrinės kilmės trumpuosius galūnės balsius, atsiradusius dėl akūtinių galūnių trumpėjimo (d. 1, p. 59, 60, 61, 62), čia pat vertėtų parodyti, kad jie šioje pozicijoje egzistuoja lygia greta su paveldėtais trumpaisiais arba duoti nuorodą į § 148, kuriame aiškinamas trumpųjų galūnės balsių likimas. Manytume, kad taip metodiškai vienodžiau aiškinami faktai studijuojančiajam būtų lengviau suvokiami.

¹⁵ Курилóвич Е. О методах внутренней реконструкции. — В кн.: Новое в лингвистике. М., 1965, т. 4, с. 400–433.

Galima kiek abejoti, ar šiam vadovėliui būtini po kiekvienos temos pateikiami klausimai. O gal geriau vietoj jų būtų tikė apibendrinamieji skyreliai — panašūs kaip, sakysim, neseniai išėjusiame A. Girdenio vadovėlyje?¹⁶ Kas kita — užduotys, kurios skatina savarankiškai dirbti, pasitikrinti, ar viską gerai supratai.

Po kiekvieno skyriaus ar mažesnio skyrelio autorius nurodo platesnę tuo klausimu literatūrą — tokią, „kuri studentams lengviau prieinama“ (d. 1, p. 4). Taigi priekaištauti, kad ne vienu atveju literatūros sąrašai nėra išsamūs, būtų nekorektiška. Vis dėlto ne visus praleidimus būtų lengva tuo prienamumu motyvuoti, gal dar būta ir kitokių atrankos kriterijų? Antai kalbant apie lietuvių ilgojo *o* kilmę, paminėta ir Kazlausko—Mažiulio hipotezė, nurodyta literatūra (d. 1, p. 63–64, 68). Tačiau darbų, kurie naujais faktais paremia (A. Breidakas) ar pakoreguoja (A. Girdenis) šią įdomią hipotezę, literatūros sąrašė nerandame¹⁷. Aptardamas vieną iš problemiškesnių baltų istorinės fonetikos klausimų — dvibalsio *ei* monoftongizaciją, Z. Zinkevičius teigia, kad „*ei* rytų baltai pavertė *ē* > *ie* greičiausiai tik kirčiuotoje pozicijoje“ (d. 1, p. 77). Tai H. Hirto nuomonė, palaikyta K. Būgos, J. Endzelyno ir kt. K. Brugmano, L. Hjelmsevo ir kt. darbai, teigiantys, kad *ei* pradėjo monoftongizuotis pozicijoje

¹⁶ Girdenis A. Min. veik.

¹⁷ Žr. Breidakas A. Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei. — Latvijas PSR ZA vēstis, 1975, Nr. 4(333), p. 90–100; Гирденис А. [Рец.] Балто-славянский сборник. М., 1972. — Baltistica, 1977, t. 13(I), p. 300–303. Plg. Breidakas A. Из истории балтийского вокализма. — Lingua Posnaniensis, 1980, t. 23, p. 65–79; Брейдак А. Некоторые данные финно-угорских языков для истории балтийского вокализма. — В кн.: IV Всесоюзная конференция балтистов: Тез. докл. Рига, 1980, с. 106–107.

prieš kieta priebalsį¹⁸, literatūros sąrašė (d. 1, p. 78) nenurodyti. Krūopštūs pastarųjų metų statistiniai tyrimai verifikuoja būtent šią hipotezę¹⁹.

Nors vadovėlio korektūra buvo labai sudėtinga, neištaisytų klaidų palikta palyginti nedaug. Svarbesnes iš jų, dėl kurių gali kilti neaiškumų, suminėsime. Pirmoji dalis: § 102, 4 eil. iš apačios *Zietla* (= *Zietela*); p. 123, 10 eil. iš viršaus pabaigoje praleistas priebalsis *gh*; p. 167, 19 eil. iš apačios *Danielius* (= *Danielius*); p. 255, 7 eil. iš apačios vietoj *tautosilabinį i* turi būti *tautosilabinį n*. Antroji dalis: p. 76, § 251 (= § 521); p. 89, 6 eil. iš viršaus lie. *aū-n-u, áu-ti* (= *au-n-ù, aū-ti*); p. 131 3 eil. iš apačios *Drevėniškių* (= *Dievėniškių*). Matyt, korektūros klaidomis reiktų laikyti ir tokį kirčiavimą: *bėrti, varstýti* (d. 1, p. 91, 5–6 eil. iš apačios), *gėrklinių* (d. 1, p. 140, 1 eil. iš viršaus), *žirgas* (d. 1, p. 120, 15 eil. iš viršaus), *jungtukinių* (d. 2, p. 213, 14 eil. iš apačios). Turėtų būti: *beřti, vārstyti, gerklinių, žirgas, jungtūkinių*.

Baigdami dar kartą norėtume pabrėžti, kad Z. Zinkevičiaus knyga yra ne tik metodiškai nepriekaištingai parašytas aukštosios mokyklos vadovėlis (vienas geriausių kalbinėms disciplinoms studijuoti), bet ir svarus baltų kalbotyros veikalas, kuriame pirmą kartą išsamiai išdėstyta lietuvių kalbos garsų ir formų raida. V. Ambrazo žodžiais tariant,

¹⁸ Brugmann K., Delbrück B. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. — Strassburg, 1897, Bd I¹, p. 191; Hjelmslev L. Etudes baltiques. — Copenhagen, 1932, p. 100–102.

¹⁹ Ульчинскайте Д. Дистрибуция и условия восточнобалтийской монофтонгизации *ei ≥ *ē (> ie). — В кн.: Актуальные проблемы развития научных исследований молодых ученых и специалистов ВГУ: Материалы респ. конференции. Вильнюс, 1980, с. 177–179.

tai tikras „kalbos garsų ir formų istorijos žinynas“²⁰. Visi, kas studijuos ar tirs kokią nors lietuvių kalbos istorinės gramatikos problemą, pirmiausia į rankas paims šį žinyną. Dabar sunku net įsivaizduoti, kaip iki šiol be tokio veikalo išsiversdavome.

B. Stundžia, R. Venckutė

Universitas Lingvarum Litvaniae,
V.: Mokslas, 1981, 120 p.

Labai džiugu, kad pastaruoju dešimtmečiu mūsų respublikoje gerokai suintensyvėjo senųjų lietuviškų raštų skelbimas, taip reikalingas tolydžio vis besiplečiantiems lituanistinams tyrinėjimams. Be naujųjų fotografuotinių M. Mažvydo katekizmo ir K. Širvydo žodyno leidimų¹, neseniai pasirodė gražiai tokiu pat būdu „Mokslo“ išleista ir anoniminė 1737 m. lietuvių kalbos gramatika „Universitetas Lingvarum Litvaniae“. Tai jau ketvirtas šios gramatikos leidimas, parengtas klasikinės filologijos specialisto Kazimiero Eigmino.

Naująjį leidimą sudaro: platus parengėjo istoriografinis-filologinis įvadas (p. 7–53), natūralaus dydžio gramatikos fotografuotinis tekstas (puslapiai nenumeruoti), jos vertimas į lietuvių kalbą (p. 61–110). „Paaiškinimai“ (p. 111–117) ir turinys. Leidime nėra pratarmės, kurioje būtų painformuota apie jo paskirtį, pobūdį, sudarymo principus ir kitus jau iš pat pradžios skaitytojui žinotinus dalykus. Tačiau tiek įvadas, tiek fotokopija rodo mokslinę naujojo leidimo paskirtį: juo, matyt, norėta pateikti kuo autentiškesnį „Universito“ tekstą ir apibendrinti ligšiolinius jo tyrinėjimo rezultatus.

²⁰ Žr. Literatūra ir menas, 1981, vasario 7.

¹ Martynas Mažvydas. Pirmoji lietuviška knyga. — V.: Vaga, 1974; Konstantinas Širvydas. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. — V.: Mokslas, 1979.